Buluç, B.(1997). Türk eğitim sisteminde teftiş ve denetim alt sisteminin gelişim süreci. *Bilgi Çağında Eğitim Dergisi*. Ekim, Kasım, Aralık,27-30. Ankara:1997.

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE TEFTİŞ VE DENETİM ALT SİSTEMİNİN GELİŞİM SÜRECİ

***Dr. Bekir BULUÇ**

Eğitim, toplumların çağdaşlaşmasında rol oynayan önemli etkenlerden biri olup çağdaşlaşmanın, kalkınmanın ve gelişmenin temel kriterlerinden biridir. Toplum hayatında önemli bir yer tutan eğitim, taşıdığı önem nedeni ile ülke yöneticilerinin de başta gelen görevlerinden birisi olmuştur. Eğitim sistemini toplum sisteminden ve toplumsal ihtiyaçlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Tüm ülkeler değişen çağdaş üretim tarz ve metotlarına cevap verecek şekilde eğitim sistemlerini yenilemek zorundadırlar.

Eğitim kurumlarının örgütsel bir nitelik kazanması sonucu, bu kurumlarda çeşitli nitelik ve nicelik de personelin istihdamı, araç-gereç ve binaların sağlanması ve inşaası gerekmeye başlamıştır. Bunun sonucu eğitim kurumlarının yönetimi ve denetimi ortaya çıkarak, teftiş ve denetim konusu önemli bir süreç haline gelmeye başlamıştır.

Teftiş: Kamu yararı adına davranışı kontrol yöntemi olarak tanımlanabilir. Çünkü önleyici ve düzeltici eylemler, uyumu sağlamanın ilk koşuludur. Bu nedenle yönetimin ve böylece okul yönetiminin bir öğesidir (Bursalıoğlu, 1994:129). Kamu hukukunda teftiş; kamu görevlilerinin, kanun ve nizamnamelere göre, görevlerini tam olarak ifa edip etmediklerini, aykırı hareket ederek memuriyet görevlerini yerine getirmede ihmal ve suistimal gösterip göstermediklerini, belirleyerek, haklarında yasal işlemlerin yürütülmesi için devlet dairelerinin, teşkilat kanunlarına göre tayin edilmiş müfettişler, murakıplar veya bu işle görevlendirilmiş memurlar vasıtası ile yapılan denetimidir (Taymaz, 1982:2).

* G.Ü, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Elemanı.

Teftişin temel amacı, örgüt amaçlarının gerçekleştirilme derecesini izlemek ve sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirleri almaktır. Bu nedenle örgütün tüm faaliyetleri sürekli denetim ve kontrol altında tutularak, amaçların sağlıklı ve istenilen derecede yerine getirilmesine çalışılır. "Eğitimde teftiş, eğitim ve öğretimin amaçlarına uygun yöntemleri bulmak ve ürünün nitelik ve nicelik bakımından geliştirilmesini sağlama amacını güder" (Altıntaş, 1980:14).

Türk Eğitim tarihine bakıldığında, Osmanlı Eğitim Sisteminde teftiş hizmetlerinin ne zaman başladığı ve bu göreve atamalar için hangi ünvanların kullanıldığı konusunda ayrıntılı bilgiye rastlanılmamıştır (Taymaz, 1982:12). Ancak Türk Eğitim Sisteminde teftiş hizmetlerinin Tanzimat Döneminde başladığı tahmin edilmektedir. 1846 yılında Maarif-i Umumiye'nin gösterdiği gerekçeye dayanarak Esat Efendi başkanlığında Mekâtib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Bu nezaret icra organı durumunda olup, yetki sahası sıbyan ve rüşdiye okulları ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle ona merkezi maarif teşkilatının kuruluşuna doğru atılmış önemli bir adım gözüyle bakılmaktadır (Kodaman, 1980:36-37).

İlk kez 1846 tarihli "Sıbyan Mekatibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat" adlı bir yönetmelikle "Mekatibi Muin" olarak ilkokullar müfettişliğinden söz edilmektedir. Bu dönemde teftiş hizmetlerinin "İl Eğitim Kurulları"nın üyeleri tarafından yürütüldüğü görülmektedir (Aydın, 1986:137). Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra Sıbyan okulları ile Rüşdiye okullarını denetlemek üzere Muin'ler tayin edilmiştir. Bunlara okulları teftiş etmek ve öğretmenlere rehberlik etmek gibi görevler verilmiştir. Bu dönemde Muin kelimesi **müfettiş** anlamında kullanılan bir kelime durumundadır (MEB, 1977:1).Muin; Yardım eden, yönelten, yönlendiren anlamına gelir.

1862 yılına kadar teftiş amacıyla görevlendirilen elemanların mesleki yardımda bulunmaları amaçlanmıştır (MEB, 1973:1). Bu tarihten itibaren okullaşma oranının artması sonucunda teftiş esasları belirlenmiş ve ilk defa, teftiş ve müfettiş kavramları kullanılmaya başlamıştır (Sağlamer, 1985:3-4).

Teftişin bir yönetim süreci olduğu gerçeğine, 1869 yılında hazırlanan, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde rastlanılmaktadır Maarif-i Umumiye Nizamnamesi için yazılan Meclis-i Hassı Vükela Mazbatasında (Bakanlar Kurulu

toplantı tutanağı) halkı tahsil-i maarife zorlayacak bir kaidenin ve okulları sürekli denetim altında tutacak teftiş heyetinin yokluğunun önemli sakıncalar doğurduğu belirtilmişti (Su, 1974:3-4).

Meclis-i Maarif tarafından 1876 da yayınlanan bir talimat eğitim tarihimizde teftiş ile ilgili bilinen en eski belgelerdendir. Bu belgede;

"Çeşitli bölgelerdeki okulları teftiş için kimlerin görevli oldukları belirtildikten sonra, bu zatlar mektepleri haftada bir kez aşağıdaki konularda teftiş edeceklerdir. Öğretmenler, müstahdem ve öğrenciler düzenli olarak okula devam ediyorlar mı? Öğrenciler iyi eğitiliyor mu? Mekteplere yabancı kişilerin girmemesine dikkat ediliyor mu? Öğrencilerin okul dışında edepsizlik yapmamalarına dikkat ediliyor mu? Her gün öğrencilere dersleri tahtaya yazdırılarak isticvab edilmelerine riayet ediliyor mu? Resmen belirlenen ders ve kitaplardan başkalarının okutulmasının yasak olduğu halde, buna uyuluyor mu? Öğretmenler usulüne uygun olarak öğretim yapıyorlar ve içlerinde yeteneksiz olanlar var mı? Öğrencilerin akşam evlerine gruplar halinde ve edepli gitmelerine, kimseye sarkıntılık etmeme ve laf atmamalarına dikkat ediliyor mu? (Bu son noktanın sağlanması için öğretmenler her gün derslerden sonra öğrencilere nasihatlerde bulunacak, hiç olmazsa haftada bir kere bevvab ya da bir öğretmen çocukların arkası sıra gidecektir.)" deniliyordu (Akyüz,1989:210).

Bu gün hala devam eden merkez teşkilatının temelinin 1879 yılında atıldığı görülmektedir. Bu tarihte nezaret mevcut yazı, muhasebe ve evrak servislerinden başka; 1.Mekâtib-i Aliye (yüksek öğretim) 2. Mekâtib-i Rüşdiye (ortaöğretim) 3.Mekâtib-i Sıbyaniye (ilköğretim) 4.Telif ve Tercüme 5. Matbaalar (Yayın) dairesi olmak üzere bölümlere ayrılmış bulunuyordu (Unat, 1964:24-25). Bu dönemde teftiş yönetimsel bir nitelik taşımaktadır. Uygulamada, öğretmenlerin yönetimce denetlenmeleri (kontrol edilmeleri) gereken personel olarak algılandığı görülmektedir (Aslan, 1990:178).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre Maarif Nezareti kapsamında İlmi ve İdari olmak üzere iki daire kurulmuştur. **İlmi Daire**: Bütün okullar için gerekli olan kitap, dergi ve Türk Dilinde yazılmış olan ilim ve fen kitaplarının zamanında ve sırasıyla yazılması ve dilimize çevrilmesi işlerinden sorumludur. **İdari Daire**: Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan okul ve maarif meclislerine, kütüphane ve müzelere,

matbaalara nezaret etmek ve öğretmenlerin ödüllendirilme veya cezalandırılmalarına, onların özel davalarına bakmak ve bu nizamnamede görüleceği şekilde Maarif idaresinin hakları ile ilgili belirli özel hükümleri ele alarak gereken cezanın verilmesine, bu hususta gerekenlerin sorguya çekilmesine ve gerek İstanbul, gerekse civarının eğitim bütçesini, düzenlemek ve genel kurula sunmak görevleri vardır" (Aslan, 1990:178).

1879 yılında Maarif-i Umumiye merkezinde biri İstanbul, biri Anadolu yakası, biri de Rumeli yakası müfettişliği olmak üzere üç tane Mekatib-i Umumiye (genel okullar) müfettişi vardır. 1884 tarihinde Mekatib-i Rüşdiye, Mekatib-i İdadiye ve kütüphaneler müfettişleri vardı. 1886 tarihli devlet salnamesinde Maarif-i Umumiye Nezareti müfettişlerinden ayrı ayrı Mekatib-i Aliye, Mekatib-i Rüşdiye ve Mekatib-i Sıbyaniye daireleri içerisinde yer aldıkları görülmektedir. 1889 tarihli salnamede ise Milel-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Mekatib-i Aliyye (yabancı okullar, azınlıklar müfettişliği), Mekatib-i Rüşdiye (ortaokul), Mekatib-i İdadiye (lise), Mekatib-i İbtidaiye (ilkokul), Kütüphaneler ve Matbaalar Müfettişleri; Memurin-i Teftişiye başlığı altında öğretim dairelerinin dışında gösterilmiştir. 1894 tarihinde ise vilayet merkezlerine müfettişler tayin edilmeye başlanmıştır. Bu tarihte müfettiş grubuna, Rumeli Vilayeti Şahanesi Maarif Müfettişi adıyla bir müfettişlik daha eklenmiştir (Su, 1974:5-7).

İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte teftiş konusu da gündeme gelen önemli konulardan biri olmuştur. Bu dönemde teftişin genel amacı azınlık okullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerini Devlet adına denetlemek idi. Bu durum azınlık okullarının amaçlarına ters düşüyordu. Azınlık okullarının yöneticileri teftiş konusunda olumsuz davranışlar sergiliyorlardı. Çünkü azınlık okullarının amacı misyoner teşkilatları aracılığıyla Hristiyan olmayan ülkelerde dinlerini yaymak amacıyla teşkilatlanmaktı (Vahapoğlu, 1990:17). Aynı zamanda özel okulların yöneticileri de aynı davranışları gösteriyorlardı. İkinci Meşrutiyet ilan edildiği yıllarda Maarif-i Umumiye Nezaretinde teftiş görevlerinden sorumlu Memurin-i Teftişiye Dairesi bulunmaktaydı. Bu dairenin müfettişlik kadrolarında ise ; Mekatib-i Aliyye ve Mekatib-i Hususiye Müfettişleri, Mekatib-i İdadiye Müfettişi, altı tane Zükur Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi (Erkek orta okul müfettişi), üç tane İnas Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi (Kız ortaokul müfettişi), iki tane Mekatib-i İptidaiye müfettişi, İnas

Mekatib-i İptidaiye müfettişi üç tane kütüphaneler müfettişi, Matbaalar ve Mekatib-i Rumiye Müfettişi, Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği kadroları bulunmakta idi (MEB,1977:2).

İkinci meşrutiyetin ilanını takip eden yıllarda Devlet yönetiminde meşrutiyet anlayışına uygun değişikliklere gidilmiştir. Eğitim sistemini geliştirmek üzere öğretim programları değiştirilmiş, öğretmen yetiştirme sorunu ele alınmış ve bu amaçla kanun, tüzük ve yönetmelikler hazırlanmıştır (Taymaz, 1982:13).

İlköğretim müfettişlerinin görev ve yetkilerini belirleyen ilk yönetmelik 1910 yılında yürürlüğe konulan " Mekatib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat"dır. (Aydın,1986:144). Yönetmelikte soruşturma, teftiş ve aydınlatma konularına yer verildiği görülmektedir. Soruşturma konusuna ilişkin olarak köylerde yaptırılacak okulların öğrenci sayısına göre dersane sayısının, okulun yaptırılacağı yerin belirlenmesi, yapım için gerekli işlemin yapılması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Teftiş konusunda da öncelikle okul binalarının, demirbaşların, öğretim araç ve gereçleri ile öğretimin teftişi yer almaktadır. Yönetmelikte ayrıca "Büyük Eğitim Kurulu" nun onaylamadığı kitapların okutulmasının engellenmesi de müfettişin görevi olarak yer almaktadır (Aydın, 1986:137).

Müfettişliğin ciddi bir teftiş müessesesi haline getirilmesi, vilayetlerde, müstakil sancaklarda, il ve ilçelerde teşkilatlandırılması 1914 yılında yayınlanan "Tedrisat-ı İptidaiyye Müfettişlerinin Vezaifine Dair Talimatname" ile olmuştur (Aytekin, 1991:40-41). Talimatnamede müfettişlerin görevleri ise; Her türlü genel ve özel iptidaiye okullarının genel durumu, talim ve terbiye ile ilgili çalışmalarını teftiş etmek, bölgesinde mecburi tahsilin ne dereceye kadar sağlandığını varsa devamsızlık nedenlerini mahalli mülki amirlerle işbirliği yaparak gidermeye çalışmak, Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı (geçici ilköğretim kanunu) gereğince toplanan Mekatib-i İptidaiyye mesarif-i mecburiyesinin düzenli olarak toplanmasını kontrol etmek, eğitimin programlara ve kanunlara uygun olarak yapılmasını sağlamak,okul araç- gereçlerinin ve öğretmenlerin ders ve ahlaki durumlarını incelemektir.

Ayrıca söz konusu talimatnamede asaleten veya vekaleten başka bir görev verilemeyeceği belirtilen müfettişlerle ilgili şu hükümler bulunuyordu: Müfettişler

memur bulundukları il veya ilçenin maarif encümeninin tabii üyesidir ve mahalli mülki amirlerine bağlı olmakla beraber uygulamada vilayet veya müstakil sancak maarif müdürüne karşı sorumludurlar. Görevleri ile ilgili olarak mahalli mülki amirleri tarafından verilen işlere bakarlar ve bu hususlaki uygulamadan maarif müdüriyetini haberdar ederler. Müfettişler maarif müdüriyeti ve mahalli hükümet ile muhabere ederler, Nezaret ile muhabereye yetkileri yoktur. Teftişleri sonucunda hazırlayacakları raporda okulun durumunu, ihtiyaçlarını, eğitim derecesini, programın uygulanışını, öğretmenin başarısı ve ahlaki durumunu kontrol ederler ve gelecek yıl yapılması gereken hususların neler olduğu konusunda görüş ve düşüncelerini bildirirler (Aytekin, 1991:42).

1914 yönetmeliğinde müfettişlerin öğretmenlerin eğitim ve öğrenim alanlarındaki eksikliklerinin tamamlanması, onlara rehberlik edilmesi, yol gösterirken, direktif verirken duyarlı olmaları gereğine de yer verilmektedir. Müfettişlik görevinin, öğretmenin onuru korunarak yerine getirilmesi istenmekte, öğretmenin eksikleri üzerinde durulurken teke tek ilişkiler tercih edilmektedir (Aydın, 1986:138).

Cumhuriyet döneminde teftiş ve denetimle ilgili olarak yapılan ilk çalışma, 1923 yılında yürürlüğe konulan İlköğretim Müfettişlerinin Görevlerine ilişkin Yönetmeliktir. Müfettişlerin seçilmesine ilişkin ilk belge ise, 1927 tarihli "İlk Tedrisat Müfettişleri Talimatnamesi" sayılabilir. Talimatnameye göre ilköğretim denetçisi olabilmek için, ilköğretmen okulu mezunu ve 24-45 yaşları arasında olmak, ilkokullarda beş yıl öğretmenlik yapmak gerekiyordu. İlköğretmen okulu müdür yardımcıları ile eğitim dersi öğretmenleri, isterlerse denetçi olabiliyorlardı. Denetçi seçme ve atama işlerini, Milli Eğitim müdürleri veya maarif emirleri doğrudan yapabiliyorlardı. "İlk Tedrisat Müfettişliğine Talip Olanların Seçilmesi Tarzları Hakkında Talimatname" ye göre, 25 yaşını bitirmiş olan ilköğretmen okulu müdür ve öğretmenleri ile en az iki yıl öğretmenlik yapmış "orta muallim mektebi" mezunları sınavsız olarak denetçi olabiliyorlardı (Başar, 1993:76).

1929 yılında yayınlanan "İlk Tedrisat Müfettişleri Rehberi"nde ilköğretim denetçilerinde bulunması gerekli kişisel ve mesleksel özellikler sıralanıyor, bir meslekte başarının sevgi, özel yetenek ve kuramsal uygulamalı hazırlığa bağlı olduğu, denetçinin önce iyi bir öğretmen olması gerektiği belirtiliyordu. 1945 yılında yayınlanan İlköğretim müfettişleri staj yönetmeliğinde ise müfettişlerin

hizmetiçi eğitimlerinden ilk defa söz ediliyordu. 1938'de çıkarılan bir yasa ile, ilköğretim denetçisi olabilmek için Gazi Terbiye Enstitüsü veya yabancı ülkelerdeki dengi bir okuldan mezun olmak koşulu getirilmiş, denetçiler Bakanlıkça atanmaya başlamıştır (Başar, 1993:77).

İlköğretim müfettişleri ile ilgili olarak çıkarılan bir başka yönetmelik ise 1962 Yönetmeliğidir. Yönetmelik; İlköğretim müdürlükleri, ilköğretim kurumları, halk eğitim kurumları ve bu kurumlarda görevli öğretmenlere, rehberlik edilmesi ve yetiştirilmesi, ilköğretimle ilgili inceleme ve araştırmaların yapılması, okul araçlarının seçimi ve okul binalarının yapımı konularını içermektedir (Aydın, 1986:139-140). 1963' de yayımlanan İlköğretim Müfettişleri Yönetmeliğinde ise, ek olarak ulusal bayramların kutlanmaları ve bu konuda müfettişlere düşen görevlere yer verilmektedir.

İlköğretim müfettişleri ile ilgili olarak çıkarılan bir başka yönetmelik de 1969 yönetmeliğidir. 1969 yönetmeliğinde müfettişlerin görevleri özetle, teftiş ve denetleme, mesleki yardım ve iş başında yetiştirme, İnceleme ve soruşturma görevlerinden oluşmaktadır.

Halen yürürlükte olan Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Müfettişleri Yönetmeliği 27 Ekim 1990 tarih ve 20678 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan yönetmeliktir. Bu yönetmelikle illerin müfettiş ihtiyacının nasıl belirleneceği, müfettiş yardımcılığına müracaat edeceklerde aranacak şartlar, adayların seçimi ve sınav şekilleri, müfettiş yardımcılığına atama yetiştirme, istihdam ve görev yerleri, yer değiştirme esasları, görevden alınma şekilleri belirlenmiştir. Yönetmeliğe göre müfettiş yardımcılığına atanacaklarda en az 5 yıl öğretmenlik yapmak veya yöneticilik yapmak,bakanlık merkez veya taşra teşkilatında görevli olmak, son beş yılda yetersiz rapor almamış ve üç yıllık sicil raporları ortalaması en az iyi olmak gibi şartlar aranmaktadır.

SONUÇ

Teftiş ve denetim alt sistemi, örgütlerin amaçlarını gerçekleştirmesini sağlamak için gerekli olan bir sistemdir. Türk Eğitim Sisteminde teftiş ve denetim alt sistemine olan ihtiyacın yenileşme dönemi adı verilen Tanzimat Dönemin de hissedilmeye başlandığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren çatısı kurulmaya

başlayan teftiş ve denetim sistemi, halen zaman zaman çıkarılan yasa ve yönetmeliklerle günün şartlarına uydurulmaya çalışılmaktadır. Teftiş ve denetim alt sisteminin değişen ve gelişen ortamlara uyum sağlaması, sistemin ömrünün uzaması ve çevrenin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi açısında oldukça önemlidir. Diğer sistemlerle uyum sağlayamayan, örgütün insan kaynaklarını geliştirip, bütünleştiremeyen bir teftiş sistemi örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesini de olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle sistem sürekli araştırma ve geliştirme çabaları ile kendini yenilemeli ve çevredeki diğer sistemlerle uyum halinde çalışmalıdır. Bu konuda da en önemli görev şüphesiz ki eğitimcilere ve eğitim yöneticilerine düşmektedir.

KAYNAKLAR

ALTINTAŞ, Rasim. **Liselerde Kurum Teftişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Eğitim Fakültesi, Ankara:1980.

AKYÜZ, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: 1989.

ASLAN, Battal. **Eğitim Yönetimi**, Ankara:1990.

AYDIN, Mustafa. **Çağdaş Eğitim Denetimi**, İM.Araştırma Yayın Danışmanlık A.Ş. Ankara:1986.

AYTEKİN, Halil. **İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, G.Ü. Yayınları, Yayın No:20, Ankara:1991.

BAŞAR,Hüseyin. **Eğitim Denetçisi, Rolleri-Yeterlikleri-Seçilmesi-Yetiştirilmesi**. Pe-Gem Yayınları, Ankara:1993.

BURSALIOĞLU, Ziya. **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**, Pegem Yayınları, Yayın No:9 Ankara:1994.

KOÇER, H.Ali. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, Ankara:1987.

KODAMAN, Bayram. **Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul: 1980.

MEB 1973 : Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Raporu, Ankara:1973.

MEB 1977 : Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Raporu 1977.

SAĞLAMER, Emin. **Eğitimde Teftiş ve Teknikleri**, 2. Baskı, Gül Yayınevi, Ankara:1985.

SU, Kamil. **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul:1974.

TAYMAZ, Haydar. **Teftiş (Kavramlar, İlkeler, Yöntemler**) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No:113,Ankara:1982.

UNAT, F.Reşit. Türkiye **Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, M.E.B. Basımevi, Ankara:1964.

VAHAPOĞLU, M.Hidayet. Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara:1990.